

İBADET VE ÇALIŞMA HAYATI İLİŞKİSİNE KUR'ANÎ AÇIDAN BİR YAKLAŞIM

MUSTAFA TEKİN¹

WORSHIP – WORKING RELATIONS IN QURANIC PERSPECTIVE

Worship and work are old terms as much as history of humankind. The worship, translated into Turkish “kulluk” (Slavery), has a universal quality. Religion is consisted from three components; They are worship, faith and ethics. Worship is everyting that God likes and consents. Work includes every actions of person. This point confirms the relationship and the wholeness between worship and work. In the traditional era, worship and life of work do not seperate from each other. But secularism seperated worship from work. The Quran approaches the relations between worship and work in above mentioned framework. The Quran accepts a worship if this action fits to God’s approval. According to the Quran the worship is not only praying or fasting but also every action. For that reason it is rather extensive. The Quran says: “Say; Truly my prayer and service and sacrifice, my life and my death are all for God, The cherisher of the worlds” (6/En’am, 162) The Quran mentions usually “good deeds” after faith. According to the Quran, to attribute a partner to God and “good deeds” can not be together. In this context, life of work must be in accordance with worship. The work can not be an ultimate goal itself.

İbadet ve çalışma, insanlık tarihi kadar eski kavramlardır. Türkçe’ye kulluk şeklinde çevrilen ibadet, evrensel bir özelliğe sahiptir. Din üç

¹ Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din sosyolojisi ABD. Araştırma Görevlisi.

kısımdan oluşur; İbadet, inanç ve ahlak. İbadet, Allah'ın hoşlandığı ve razı olduğu her şeydir. Çalışma, kişinin bütün faaliyetlerini kapsar. Bu nokta ibadet ve çalışma arasındaki ilişki ve bütünlüğü pekiştirir. Geleneksel dönemde, ibadet ve çalışma hayatı birbirinden ayrılmaz. Fakat sekülerlik ibadeti çalışmadan ayırdı. Kur'an, ibadet ve çalışma arasındaki ilişkiye yukarıda bahsedilen çerçevede yaklaşır. Kur'an, bir fiili Allah'ın rızasına uygun olursa ibadet olarak kabul eder. Kur'an'a göre ibadet, sadece namaz ya da oruç değil, aynı zamanda tüm fiillerdir. Bu nedenle o çok geniş kapsamlıdır. Kur'an der: "De ki; benim namazım, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm yalnızca bütün alemlerin Rabbi olan Allah içindir." (6/En'am, 162) Kur'an çoğunlukla imandan sonra salih amelden bahseder. Kur'an'a göre, Allah'a ortak koşmak ile salih amel beraber olamaz. Bu bağlamda, çalışma hayatı ibadet (kulluk) ile uyum içinde olmalıdır. Çalışma kendi başına nihai amaç olamaz..

ANAHTAR TERİMLER:

İbadet, Çalışma, Sekülerizm, İbadet ve çalışma arasındaki ilişki, Kur'an'da ibadet ve çalışma

İbadet ve çalışma, insanlık tarihi kadar eski olan iki kavram olmanın yanı sıra, insan ile ayrılmaz yakınlığı ve aralarındaki ilişki ile de dikkat çekmektedir. Her iki kavram da "etiket" olmaktan ziyade, insanın içine nüfuz etmesi sebebiyle hayatın belirli bir dönemine inhisar ettirme çabalarına karşı koyarlar. Hem ibadet hem de çalışma, insandan ayrılamayan edimlerdir diyebiliriz.

İBADET:

Arapça asıllı olan "ibadet" kelimesi, "A B D" kökünden türemiştir. Türkçe'ye daha çok "ibadet" ve "kulluk" şeklinde çevrilen bu kelime, sözlükte

“kulluk etme, boyun eğme, perestij, tazimle Allah’a boyun eğme.”² anlamlarına gelir. İbadet, insan için evrensel bir özellik taşır. Dolayısıyla hangi din, dil ve milletten olursa olsun, farklı biçimler kazanmış olsa bile “ibadet” olgusu ortaktır. Dolayısıyla “farklı dillerdeki ibadeti ifade eden kelimeler, insandaki Tanrı ve tabiatüstü varlıklara inanmak suretiyle iç dinamikleri harekete geçen ve çeşitli davranışlarla tezahür eden, deruni ve evrensel bir fenomeni ifade etmektedir.”³

Kişi Yüce varlığı (Supreme being) algılayınca, O’nu fark etmiş ve O’nunla ilişkiye girmiştir. Bu ilişki biçimi, derece değil, bir mahiyet farkına dayanır. İnsanın bu ilişkiyi kendi zaviyesinden ifade etme biçimi “boyun eğme” şeklinde tezahür eder ve böylece edinilen tecrübe özeldir. Buna göre ibadet, aynı zamanda bir itaat davranışıdır.⁴ Bu çerçevede ibadeti şu şekilde tarif etmek mümkündür: “İbadet, ferdin kendisini Tanrı’ya çok yakın hissettiği, O’nunla deruni münasebetler içinde bulunduğu hissini veren özel bir tecrübe ve bu tecrübeye dayalı her türlü eylem ve işlemdir.”⁵ Bu tarifi “Tanrılara, cetlere veya başka tabiatüstü varlıklara yapılan yalvarma ve günah çıkarmalar halindeki ayinler toplamı”⁶ şeklinde daha da genişletmek mümkündür.

Tüm ibadet ve ayinler, insanın Yüce Varlık (her inanış bunu nasıl adlandırıyor) ile özel ilişkisi neticesinde hissettiklerinin formlarıdır. “Şuurlu

² Mevlüt Sarı, Arapça-Türkçe Lügat, İst., Bahar Yay., 1982, s. 961

³ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, İslam Ansiklopedisi, c. 19, İst., T.D.V., Yay., 1999, s. 234

⁴ Hayati Hkelekli, Din Psikolojisi, Ankara, T.D.V. Yay., 1993, s. 234

⁵ Hayati Hökelekli, “Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet”, İslam Ansiklopedisi, c. 19, İst., T.D.V., Yay., 1999, s. 248

bir ibadet, imanın varlığından doğarak onun, benliğimizden fıskırıp dış dünyada gerçekleşen bir ifadesidir.”⁷ Bu ilişki şuurlu olmalıdır, aksi takdirde anlam ve önemini yitirir. Buna göre ibadet, kişiden Yüce Varlığa doğru uzanır. Fakat unutulmamalıdır ki, bu imanı doğuran yine O’ dur.

İbadetlerin en önemli gayesi de insan ile mabudu arasında sürekli bir diyalogun kurulmasını sağlamak, ya da bir başka ifadeyle inanan insanı Rabb’inin huzuruna götürmek, O’nunla yüz yüze getirmektir.⁸ Her şeyden önce insanlar ibadet ile Allah’ı bilmeye çağrılırlar. Aslında bu, kendileriyle buldukları halde bilincinde olmadıkları Allah’ı bilmeye yönelik bir çağrıdır. Her günkü yaşamın anlamı, bu bilgi ve inanışla birlikte değişip yepyeni bir anlama açılıyor.⁹ Buna göre bütün hayatın gayesi, özellikle Allah’ın farkında olmaktır. Bu farkındalık, insanın aşkın ile bağlarını sağlam tutarken, ona tüm hayatının bir ibadet kuşatıcılığı içerisinde geçmesi şuurunu verir. Bu ise ibadeti belirli formlara indirgemekten kurtararak, tüm iradi fiillerin ibadete dönüşebilmesinin yollarını açar. İnsan Allah’ın farkına varmakla yetkin olmadığının bilincine varır. İbadet hayatı bir anlamda kişinin ulaşamayacağını bildiği halde o yetkinliğe ulaşma çabasıdır. Bu bilinç çalışma hayatına yansıyınca, kişi en iyiyi, en mükemmeli yapma arzusu duya-

⁶ H. Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İst., M.E.B. Yay., 1969, s. 283

⁷ Neda Armaner, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, İst., M.E.B. Yay., 1967, s. 47

⁸ Hüseyin Certel, “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar*, S:4, Ankara, 1999, s. 215

⁹ M.Rami Ayas, *Kur’an-ı Kerim’de çalışma Kavramı*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 24

caktır. Çalışma hayatındaki bu en mükemmeli yakalama çabasının, Allah'a en iyi kulluk etme arzusunun yansıması olması mümkündür.

Bu çerçevede ibadetin, “geçici bir hadise olmayıp, dinin gerçek ve köklü bir anlatımı olduğu ve müminin hayatının tamamını kucakladığı söylenebilir.”¹⁰ Zira tapınma sadece bir tesadüf değildir; fakat, manevi ve şahsi olmakla birlikte aynı zamanda maddi olan görünüşünü, etkilerinin taşıyıcısı ve aracısı yaparak insan hayatının tamamına nüfuz etmek isteyen dinin, gerçek ve temel anlatımıdır.¹¹ Böylece ibadetin sınırını geniş tutanlara göre, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu her türlü söz ve davranış ibadettir.¹²

Genel olarak söylersek, din üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar; itikat, ibadet ve ahlakıdır. Wach'ın deyişiyle¹³ itikat kısmı dinin teorik anlatımı olurken, ibadet dinin pratik anlatımıdır. İtikat bir bilinç oluştururken, ibadet tekrarlarla bu bilincin sürekliliğini sağlar. Bu bakımdan “Sosyologlar, ibadet olmadan yani dinin pratik yönü, amel tarafı bulunmadan bir dinin varlığını sürdürebileceğine şüphe ile bakmaktadırlar.”¹⁴ Tüm bunlara bakarak ibadetteki sürekliliğin, çalışma hayatında da bulunduğu tespitini ifade etmemiz gerekiyor. Ayrıca ibadet, dinin sadece kalplerde imanî boyutta kalmayıp objektifleşmesinin de bir ifadesidir. Bu bakımdan inanç, tezahürlerini ibadette gösterir diyebiliriz. İnanç, ibadetlerle kuvvetlenir. Fakat ikisi birbirinden

¹⁰ Mehmet Taplamacıoğlu, Din sosyolojisi, Ankara, A. Ü. Basımevi, 1975, s. 177

¹¹ Joachim Wach, Din Sosyolojisi, İv. Ünver Günay, Kayseri E. -. Yay., 1990, s. 26

¹² Habil Şentürk, Psikoloji Açısından Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı, İst., Bahar yay. , 1984, s. 36

¹³ Joachim Wach, A.g.e., s. 22-26

¹⁴ Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İst., İnsan yay., 1998, s. 226

asla ayrılmaz. “Sosyal hayattaki bilinçli duyarlılık, Allah korkusu ve takva da böyle oluşur.”¹⁵

İbadet hakkında bu açıklamaları yaptıktan sonra ilkin, insan hayatının en önemli sürekli faaliyetlerinden olan çalışma konusuna, arkasından genel olarak ibadet ve çalışma hayatı ilişkisine değindikten sonra, Kur’an-ı Kerim’deki ibadet ve çalışma hayatı ilişkisine geçmeyi istiyoruz.

ÇALIŞMA:

Çalışma, her zaman bir ihtiyaç tatmini, eksikliği duyulanı elde etmek için uğraşmalar, yapıp etmelerdir.¹⁶ İnsan dünyada hayatını idame ettirirken, gerek asgari yaşam standardını sağlamak için, gerek entelektüel faaliyetler için, gerekse bunların dışındaki sebeplerden dolayı çalışır. Çalışma kavramına bu çerçeveden yaklaşıldığında, insan hayatıyla kopmaz bütünlüğü ve sürekliliği hemen dikkat çeker. Yani insan, hayatı boyunca bir faaliyet içindedir. Öyleyse “faaliyet halinde olmak”¹⁷ çalışma kavramına asıl anlamını veren temeldir. Fakat bu, bir ihtiyaçla bağlı ve bir amaca yönelik faaliyettir. Bununla birlikte her faaliyet “çalışma” olarak tanımlanamaz.

Ayrıca İnsan yaşamının bütün alanlarında ortaya koyduğu tüm başarılar, “kültür” denen yaratışlar dünyası, onun çalışan bir varlık olmasına

¹⁵ Hüseyin Algül, “Hz. Peygamber’in İbadet Hayatı”, İlmihal, c. 1, İst., İsam. Yay., t.y., s. 577

¹⁶ M.Rami Ayas, A.g.e., s. 7

¹⁷ D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, 11. Baskı, İst., İz yay., 1996, s. 206

dayanır.¹⁸ Dolayısıyla insanın bütün üretimlerinin, çalışması ile doğrudan doğruya ilgisi vardır. Bu üretimlerin birikimlerle ve düzenli bir biçimde yapılması gösterir ki, “çalışma, amaçsız-anlamsız bir eylem, bir meşgale değil; insanın özel bir eylem biçimidir, bir varlık biçimidir. İnsanın kendi varlık bütününe bir “oluş” olarak koruyabilmesi ve genişletmesiyle ilgili ihtiyaçları tatmin işidir.”¹⁹

Çalışmanın bireyselden toplumsala doğru yayılarak kitlesel hale gelmesi, çalışma ilişkilerinde bir dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede çalışma, bazan toplumsal ilişkileri belirleyen, bazan da toplumsal ilişkilerce belirlenen bir konum kazanmıştır. Aslında her iki süreç de içiçe gitmiştir. Modern dönemde sanayileşme ile birlikte çalışma hayatı kitleselleşip makineleşirken, işbölümü daha da artmıştır. Bürokrasinin çalışma hayatında ağırlık kazanması, “beyaz yakalılar” denilen bir kesimi ortaya çıkarmıştır. Sanayileşme ile ortaya çıkan çalışma biçimi, sendika, çalışma şartları, dernekler, haklar vs. yeni ilişkileri gündeme getirmiştir. Sanayileşme ile birlikte, daha çok ihtiyaç yaratma ve ihtiyaçları karşılamak için çalışma anlayışı hakim olmuştur. Ayrıca çalışma, insanlar arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Bu bakımdan çalışmanın, “her zaman, insanların karşılıklı davranışları yönünden de bir anlam taşıdığı ve çalışanların toplumdaki durumunu, kişiliklerini belirlediği, ayrıca ve özellikle belirtilmesi gereken önemli bir gerçekliktir.”²⁰

¹⁸ M.Rami Ayas, A.g.e., s. 5

¹⁹ M.Rami Ayas, A.e., s. 6

²⁰ M.Rami Ayas, A.e., s. 9-10

ÇALIŞMA HAYATI, DİN VE DÜNYEVİLEŞME İLİŞKİSİ:

Çalışma günümüzde genellikle dünyevî (secular) bir anlam taşımaktadır. Ancak insanlığın başlangıcından beri, din ve ibadetle iç içeliğini korumuştur denebilir. Mesela, “ilkel toplumlar sosyal hayatlarının pek çok temel olaylarına dini bir damga vurarak ve onları bir ibadet, âyin ve menasikle süsleyerek devamlı bir hayat birliği teminine muvaffak olabilmişlerdir.”²¹ Yine, Litvanya köylüleri hasat ve yeni tohumun ekimi bitince “sabarios” yani karıştırmak ve birlikte atmak denilen bir şenlik yapardı.²² Aynı şekilde, kabile reisinin veya bir rahibin yönetiminde toplu olarak gerçekleştirilen âyinlerin çoğu, tarımla yahut toplu yapılan işlerle ilgilidir.²³

Örneklere de görüldüğü üzere ilk insanlarda icra edilen âyinler, çalışma hayatından bağımsız olmayıp onunla iç içedir.²⁴ Bu, aynı zamanda ilk insanlarda, çalışma hayatının dünyevî bir tarzda algılanmadığını da göstermektedir.

Daha sonraki dönemlerde de din, dolayısıyla ibadet ve çalışma hayatı birlikte gitmiştir. Mesela ahiliğin ilkelerinin oluşmasında, din belirleyici

²¹ Ünver Günay, A.g.e., s. 226-227

²² James G. Frazer, Altın Dal, Çev. Mehmet H. Doğan, c. 2, İst., Payel Yay., 1992, s. 72

²³ Abdurrahman Küçük, “İslam Öncesi Dinlerde İbadet”, İslam Ansiklopedisi, c. 19, İst., T.D.V., Yay., 1999, s. 235

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Mircea Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, (Çev. Mehmet Aydın Ankara, Kültür Bak. Yay., 1990); Emile Durkheim, Din Hayatının İbtidai Şekilleri (Çev. Hüseyin Cahid, 2 cilt, İstanbul 1923, 1924) ve James G.Frazer, a.g.e., I ve II. ciltler.

olmuştur. Ahiliğin esasları, ahlaki ve ticari kaideleri kitaplarda yazılıydı. Teşkilata girecek kimse, ilk önce bu kitaplarda belirtilen dini ve ahlaki emirlere uymak zorundaydı. Bu fütüvvetnamelere göre teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar; vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvâna nasihat, affedicilik ve tevbe idi. Şarap içmek, yalan, zina, gıybet, hile gibi davranışlar meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdi.²⁵ Gerçekten ahilik, ibadet, çalışma hayatı arasındaki olumlu ilişki açısından tipik örnektir.²⁶

Günümüzde, yukarıda da belirtildiği gibi, çalışma hayatı dünyevîleşmiştir. Böylece, çalışma hayatında dinin belirleyiciliği sona ermiştir. Bu, son tahlilde, varlığın, zamanın, mekânın vs. din ve din-dışı ayrımına dayanmaktadır. “Kutsal varlıklar; tarifleri gereği diğerlerinden ayrılmış varlıklardır.”²⁷ Buna göre, ‘ibadet’ gibi bir kavram dine, çalışma hayatı da din-dışına ait olarak telakki edilerek ayrılmışlardır.

Halbuki bilindiği gibi geleneksel toplumlarda kendini ilahî amaçlara vakfetme (asetisizm) anlayışının, bir yandan dünyayı inkâr, diğer yandan da inkâr yoluyla elde edilen sihirli güçle dünyaya hakim olma gibi iki tezahürü olmuştur.²⁸ Bu çerçevede kendisini ilahi amaçlara vakfeden insan, dünya ve

²⁵ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, İslam Ansiklopedisi, c. 1, Ankara, T.D.V. Yay., 1990, s. 540-541

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Neşet Çağatay, Bir Türk kurumu Olan Ahilik, 2. baskı, Konya, S. Ü. Yay., 1981, s. 138 vd.

²⁷ Emile Durkheim, Din Hayatının İbtidai Şekilleri, Osmanlıca’dan çev. Metin Doğan, c. 2, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.) Yayınlanmamış Doktora semineri, 2000, s. 47

²⁸ Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha parla, 3. baskı, İst., Hürriyet Vakfı yay., 1993, s. 282

onunla ilgili faaliyetlerin (dünya işleri kavramına çalışma hayatı da dahil) önemini küçülterek dünyayı, din dolayısıyla büyüsel bir çerçeveden algılamıştır.

“Erken Orta Çağ’da doğan esnaf loncaları, özel bir iş ahlâkının taşıyıcıları oldular. Burjuvayı feodal zihniyetten ayıran, çalışma yoluyla zenginliği haklı gösterme anlayışını geliştiren yapıyı yarattılar. Çalışmanın yalnız meslekî çalışma olarak değerli olduğu gerçeği, toplumda lonca teşkilatının bir sonucudur.”²⁹ Weber de bu mesleki çalışma ile din arasındaki ilişkiye değinir. O’na göre, “Kalvinistin bu dünyadaki tek toplumsal etkinliği “in majorem gloriam Dei” (Tanrı’nın Yüce Şanı için) dir. Bu yüzden bu özellik, çoğunluğun dünyevî yaşamının hizmetinde duran meslek uğraşısını da içerir.”³⁰

‘Kurtuluş’un bu şekilde anlam kaymasına uğrayarak, dini anlamından soyutlanıp mesleki başarıya indirgenmesi, Hristiyanlığın protestan yorumuyla mümkün olabilmıştır. Protestanlığın dini kurtuluşu, çalışma hayatındaki başarıya çevirmesi, tezat teşkil edecek biçimde çalışma hayatı ile ibadet ilişkisini kurmakla birlikte, çalışma hayatında dinin belirleyici olma özelliğine de darbe indirmektedir.

Fakat günümüzde çalışma hayatında ortaya çıkan buhranlar, bu parçalanmadan (sekülerlik) kaynaklanmaktadır. Çünkü, her alanda olduğu gibi çalışma hayatında da ortaya çıkan anlam sorunu, temelde çalışma hayatının dünyevîliği ile ilgilidir. Zira, “bir tatmini birlikte getiren eylemlerin

²⁹ M.Rami Ayas, A.g.e., s. 11-12

³⁰ Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, 1ev. Zeynep Gürata, Ankara, Ayraç Yay., 1997, s. 95

muhteva katığı olmadan, çalışmalar, söz gelişi modern sanayi toplumunda görüldüğü gibi büyük bir sorun oluyor.”³¹ Günümüzde bu zihniyet üzerinde temellenen çalışma hayatı, yabancılaşmayı da beraberinde getirmektedir.

Modern çalışma hayatı dinden bağımsız olarak gerçekleşemese de, aşkın ile bağlantıları düşünülmezse anlam kaybına uğruyor. Her hâlükârda şunu belirtmeliyiz ki, ibadetler çalışma hayatı üzerinde olumlu tesirler icra etmektedir. Nitekim M. Emin Köktaş'ın yaptığı araştırma, genelde çalışma hayatı ile ibadet arasında olumlu ilişkiler kurulduğunu belirtmekte ve deneklerin çalışma hayatında, dini saiklerin oynadığı etkili role dikkat çekmektedir.³²

İslam düşüncesinde ibadet ile çalışma hayatında, böyle bir bağlantısızlık söz konusu değildir. Nitekim Fıkıh literatüründe, ibadet konularının, insan ilişkilerinin hukuki ve ahlaki yönlerinin, ayrıca ferdi, içtimai ve siyasi hayatın bir bütün halinde ve bir sistem çerçevesinde ele alınmış olması, İslam dininde ibadetlerle diğer alanların birbirini tamamlayan parçalar olduğunu, dinin de bu bütünlük içinde kavranması ve yaşanması gerektiğini vurgulamak içindir.³³ İslam dininde, tamamen dünyevi gibi görünen işler bile ibadetle içiçedir. Mesela Hz. Peygamber'in (SAV), “kişinin eşi için harcadığı sadakadır”³⁴ hadisi de, bu husus için bir örnek olarak zikredilebilir.

³¹ M.Rami Ayas, A.g.e., s. 7

³² M. Emin Köktaş, Türkiye'de Dini Hayat, İst., İşaret yay., 1993, ss. 200-209

³³ Ferhat Koca, “İslam'da İbadet”, İslam Ansiklopedisi, c. 19, İst., T.D.V., Yay., 1999, s. 246

³⁴ Ahmed B. Hanbel, Müsned, 4/179

İbadet, çalışma hayatı ve aralarındaki ilişkiye genel olarak değindikten sonra, Kur'an'da ibadet kavramına geçmeden önce, Kur'an-ı Kerim'in indiği toplumda ibadetin çalışma hayatı ile olan ilişkisini kısaca ele almak istiyoruz.

MEKKE DÖNEMİNDE İBADET VE ÇALIŞMA HAYATI İLİŞKİSİ:

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, yirmi üç sene gibi bir sürede inmiştir. Öncelikle bu durum Kur'an'ın, indiği toplumun toplumsallıklarını ve sorunlarını gözardı etmediğini göstermektedir. Yani Kur'an-ı Kerim soyut bir ütopya değil, hayatla beraber, hayatın içinde bir kitaptır. Bu kitap, toplum içinde devam edegelen uygulamaların yanlış olanlarını doğrusuyla değiştirmiş, doğrularını onaylamıştır. Bunu yaparken de, Arapların kendilerini dayandırdıkları Hz. İbrahim'e vurguda bulunmuştur. Yani yapageldikleri şeyleri meşrulaştırmak için Hz. İbrahim'i referans gösteren toplum karşısında Allah, aynı referansın doğru şeklini vurgulayarak, tarih boyunca devam eden tevhid geleneği ile sahii bir bağ kurmanın yolunu açmıştır.

Araplar o dönemde Yüce bir Allah'a inanmakla birlikte, " kendilerine şefaatçi olsunlar"³⁵ diye putlara da tapmaktadırlar. Bu durumu meşrulaştırmak için " Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter"³⁶ diyerek, Hz. İbrahim'e kadar atalarına göndermede bulunmaları karşısında Kur'an, " O hanif idi, müşriklerden değildi"³⁷ buyurarak, onların referans kaynaklarının

³⁵ 10/Yunus, 18

³⁶ 5/Maide, 104.

³⁷ 3/A1-i İmran, 67

doğru, ama bilgilerinin yanlış olduğunu belirtir. Böylece “ibadet” kavramının uğradığı anlam kaymasına dikkat çeker. Bu şekilde Cahiliye devrinde meydana gelen dağınıklık ve ayrılığın kendisinden sakındırmak, gnüllerde tevhid fikri ile amelleri bir düzen ve intizama sevk etmek ister.³⁸

Kur'an'ın indiği dönemde ticarî ilişkiler oldukça yoğundu.³⁹ Kabe'nin Mekke'de olması sebebiyle Mekke, hem dinî hem de ticarî bir merkezdi. Ayrıca Kureyş içinde ve dışındaki antlaşmaların asıl nedeni de Kabe'nin varlığıydı.⁴⁰ Bu antlaşmalar sayesinde Kureyş ticari ilişkilerini sürdürmekteydi. Yine dışarıdan Hicaz bölgesine gelen insanlar, burada panayır-lara katıldıktan sonra Kabe'yi de ziyaret ederlerdi.⁴¹ Dolayısıyla ibadet ve çalışma hayatı içiçe idi. Fakat putperestlik sebebiyle ibadetteki tevhidin bu parçalanmışlığı, çalışma hayatına da yansımıştır. Mekke aristokratları Kabe'nin Rabb'inin vazettiği genel ilkeleri çalışma hayatında uygulamamakta, dolayısıyla faizli işlemler, fuhuş, sömürü, hak yeme gibi uygulamaların yaygınlaşmasıyla ibadet ve çalışma hayatı arasında birtakım kırılmalar meydana gelmiştir. Bu çerçevede, Kur'an'da ibadet ve çalışma hayatı ilişkisinden söz ederken, O'nun indiği toplumsal zemini ve yirmi üç senelik toplumsal aşamaları gözardı edemeyiz.

³⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. 9, İst., Azim yay., t.y., s. 256

³⁹ Kureyş suresinde sadece iç değil, dış ticaretten de bahsedilir.

⁴⁰ Rıdvan Seyyid, İslam'da Cemaatler Kavramı, Çev. Mehmet Can, İst., Endülüs Yay., 1991, s. 27

⁴¹ Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi, 3. baskı, Ankara, A.Ü.İ.F. Yay., 1971, s. 82

KUR'AN-I KERİM'DE İBADET VE ÇALIŞMA HAYATI İLİŞKİSİ:

Kur'an-ı Kerim'de "ibadet" kavramı, türevleriyle birlikte 275 kez geçmektedir. Aslında sadece ibadet kelimesinin geçtiği bağlamlarda değil, Kur'an'ın tümü geniş anlamda ibadet kavramı içindedir diyebiliriz. Çünkü Allah-insan, insan-insan ve insan-tabiat arasındaki ilişkileri açıklayan ve düzenleyen Kur'an'ın, insana hayatının tümünü ibadete dönüştürmenin yollarını açtığını söyleyebiliriz. Nitekim Kur'an, " De ki: Benim namazım, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm yalnızca bütün âlemlerin Rabbi olan Allah içindir"⁴² buyurarak bu hususu teyid eder. Yine çalışma kavramı da insanın tüm faaliyetlerini kapsayacak şekilde genişletildiğinde, Kur'an-ı Kerim'de ibadet ile çalışmanın nasıl birbirinden ayrılmaz bir süreklilik barındırdığını da rahatlıkla görebiliriz. Yine Kur'an'da imandan sonra salih amelden bahsedilişi⁴³, çalışmaya kayıtsız kalınmadığını gösterdiği gibi, ibadet ile iç içeliğini de pekiştirir.

Kur'an'a göre insanın varlık gayesi "kulluk etmek"tir. Allah Teala bunu, "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"⁴⁴ şeklinde ifadeye koyar. Dolayısıyla ibadet, insan hayatının temel gayesidir. Buna göre insanın bütün yapıp etmeleri -çalışma hayatı da dahil- ibadet tarafından çerçevesizdir. Yani çalışma hayatı da ibadet (kulluk etme) ile uyum içinde olmalıdır. Kanaatimizce Kur'an'ın "salih amel" ifadesindeki amel, tüm yapıp etmeler için kullanılırken, "salih" kelimesi onu "kulluk

⁴² 6/Enam, 162

⁴³ Mesela bkz. 103/Asr, 3

⁴⁴ 51/Zariyat, 56

etme” ile çerçeveler. Bir başka deyişle “salih olmayan amel”, ibadet olmaktan çıkmış ve bir sapma meydana gelmiştir.

Kur'an-ı Kerim öncelikle insandan Allah'ın farkına varmasını ister. Bu farkındalık sayesinde Allah ile özel bir ilişki kuracaktır ki, bu ibadettir. Allah'ı tanımak, O'nun farkında olmak, öncelikle O'na ortak koşmamak (tevhid) ve Allah, insan, kozmik düzenle barışık yaşamak ile mümkündür. Bunlar, aynı zamanda çalışma hayatının da temel koşullarıdır.

Allah Teala, “Allah ile beraber başka ilahlar edinme, yoksa kınanmış ve kendi başına bırakılmış olursun”⁴⁵ diyerek sadece Allah'a kulluğu vurgularken, bir başka ayette, “hani Lokman, oğluna öğüt vererek demişti ki; “Ey oğlum, Allah'a şirk koşma, şüphe yok ki şirk, gerçekten büyük bir zulümdür”⁴⁶ buyurarak şirkin büyük bir zulüm olduğuna dikkat çeker. Zulüm ise, eşyayı ait olduğu yerden başka bir yere koyarak, insanı ve kozmik düzeni fesada uğratar.

Şirk ve salih amel beraber bulunamazlar. Allah buna, “De ki: Şüphesiz ben, ancak sizin benzeriniz olan bir beşerim; yalnızca bana sizin ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor. Kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa, artık salih bir amelde bulunsun ve Rabb'ine ibadette hiç kimseyi ortak tutmasın”⁴⁷ buyurarak işaret ediyor. Bu ayet, tevhidin İslam açısından üst ana referans olduğunu ve tevhitsiz salih amelin kemale eremeyeceğini anlatır. Bir başka deyişle, insanın yapıp etmelerinin ibadetin bir parçası haline gelmesi, ancak tevhid ile mümkündür.

⁴⁵ 17/İsra, 22

⁴⁶ 31/Lokman, 13

⁴⁷ 18/Kehf, 110

Yine insanın Allah'ın sürekli farkındalığı için, “ O'nunla alış-veriş alanını daima uyanık tutup insanca, kendi varlıklarıyla uyumlu olarak (takva) yaşamaları ve bunun için birbirlerine yardımcı olmaları”⁴⁸ gerekir. Bundan dolayı insanlar, “dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunun”⁴⁹ bilincine varmalı ve ahirete inanmalıdır. Ancak bu bilinç sayesinde, dünyadaki hayatına ve yapıp etmelerine bir anlam kazandırabilir. Hayatı, “sadece dünya hayatından ibaret gören”⁵⁰ bir zihniyetin çalışmalarına (amel), ibadet şuuruyla sarılması mümkün değildir. Her şeyden önce, “dünya hayatının imtihan olduğu”⁵¹ gerçeği gözardı edilmeden ve “ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğu”⁵² unutulmadan çalışma hayatı düzenlenmelidir. Bu çerçevede inanan insan, kendisine “yakın (ölüm) gelinceye kadar ibadet etmekle”⁵³ yükümlü olduğunun bilincine vararak, tüm yapıp etmelerini ibadete dönüştürmenin yollarını aramalıdır. Bunun anlamı, çalışma hayatı da dahil tüm faaliyetleri, Allah'ın rızasına uygun hale getirmektir. Zaten ibadet şuuruyla dünya için çalışmak, aslında ahiret için çalışmak anlamına gelir.

Takvalı bir yaşam, öncelikli olarak Allah ve Resülüne itaati gerektirir. Bu itaat sayesinde, bütün hayatı olduğu gibi çalışma hayatı da, birtakım sapmalardan korunacaktır. Burada hem ibadet hem de çalışma hayatı açısından önemli olan noktalardan biri de, insanın heva ve heveslerinin isteklerine

⁴⁸ M. Rami Ayas, A.g.e., s. 25

⁴⁹ 57/Hadid, 20

⁵⁰ 6/Enam, 29

⁵¹ 29/Ankebut, 2-3

⁵² 93/Duha, 4

⁵³ 15/Hicr, 99

kendisini bırakmamasıdır. Çünkü bu durum Kur'an'ın ifadesiyle, "hevasını tanrı edinmekle"⁵⁴ aynı şeydir. Bu, aynı zamanda gerek ibadet gerekse çalışma hayatında, insanın hevası peşinde koşmayıp, yapıp etmelerini ibadet bilinciyle ve belli ilkelerle çerçevelemesi gerektiğini belirtir. İnsan, "dini Allah'a has kılarak O'na kulluk etmelidir."⁵⁵ Kur'an, Fir'avn ordusunun denizde boğulduktan sonra arkalarında bıraktıkları, çalışma mahsulü "bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler"⁵⁶ den bahseder ki, bu, kulluktan (ibadet) uzak bir çalışmanın akıbeti hakkında oldukça çarpıcı bir örnektir. Böylece Kur'an, "kulluktan geri durup büyülenmenin"⁵⁷ acı sonuna da dikkat çekmiş olur. Kur'an, Hz. İbrahim, İshak ve Yakup'a atfen, "onlar, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi"⁵⁸ buyurarak, hem hayırlı iş yapmayı ve ibadeti birlikte zikretmiş, hem de "onların devamlı ibadet ettiklerini" söyleyerek, o peygamberlerin hayatlarını ibadete dönüştürdüklerini belirtmiştir. Nitekim çalışmanın da ibadet şuuruyla yapılması ibadetin, insan bütünlüğünü ve Allah'tan kopmamayı işaretlemesi demektir ki nihayetinde bu, çalışma hayatının ibadetten kopmazlığı anlamına da gelir. Kur'an-ı Kerim, "Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam

⁵⁴ 25/Furkan, 43

⁵⁵ 39/Zümer, 11

⁵⁶ 44/Duhan, 25-27

⁵⁷ 4/Nisa, 172

⁵⁸ 21/Enbiya, 73

verilecektir”⁵⁹ buyurarak, hiçbir çalışmanın karşılıksız kalmayacağını ifade eder. Kur’an’ın ahlaki sisteminde eylem (amel) terimi, iyi yahut kötü herhangi bir eylemin kasıtlı olarak ihmalini kapsadığı gibi, doğru ya da yanlış her inancın bilinçli olarak yerine getirilmesini de kapsar: Kısaca, insanın bilinçli olarak amaçladığı ve sözle ya da eylemle ifade ettiği her şeydir.⁶⁰ Bu çerçevede elde edilenler daha önceki yapılanların bir karşılığı olduğuna göre, Allah yolundan sapanların dünyadaki rezillik ve ahiretteki azaplarının önceden yapıp ettikleri yüzünden olduğu⁶¹ bir gerçektir. Allah bu ayette, iman etme şartına bakmadan çalışmanın karşılığını mutlaka vereceğini ifade ediyor. Fakat sırf dünyaya yönelik bu çalışmanın karşılığı dünyada ödenecek ve ahirette bu insanların payına ateş düşecektir.⁶² Bu sebeple iyi şeyler kazanmak önemlidir ve baki kalacak yararlı çalışmalar yapılmalıdır. Nitekim Allah bunu şöyle ifade eder; “servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ölümsüz olan iyi işler ise, Rabb’inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layıktır.”⁶³ Ayrıca Kur’an, yararlı işlerin ortaya çıkması için şura (danışma) gibi çok önemli bir noktayı belirtir. Bu ayette, namaz, danışma ve ardından rızıkta infaktan bahsedilişi, ibadet ile çalışmanın kopmaz bağına çarpıcı biçimde gösterir. “Yine onlar Rablerinin davetine

⁵⁹ 53/Necm, 39-41

⁶⁰ Muhammed Esed, Kur’an mesajı, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, c. 3, İst., İşaret Yay., 1999, s. 1084

⁶¹ 22/Hac, 8-10

⁶² 11/Hud, 15-16

⁶³ 18/Kehf, 46

icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında daima şura iledir. Kendilerine verdiğimiz rızktan da harcarlar.”⁶⁴

Allah Teala dünyada gerek kozmik, gerekse beşeri alanda varolan olguların hikmetini açıklayarak, bunların çalışma ile ilişkisini belirtir. Mesele, “gece dinlenmek ve gündüz çalışmak için karanlık ve aydınlık kılınmışlardır.”⁶⁵ Yine Allah, “ Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükafat Allah katındadır”⁶⁶ buyurarak, mal ve çocukların çalışmada yegane amaç olmadığına dikkat çeker. Kur’an, Semud kavminin “yaptığı saraylar ve dağlarında yonttuğu evleri”⁶⁷ örnek göstererek, insanın kendi üretimlerini yücelterek Allah’a sırt dönmesini reddeder ve Semud kavmi özelinde insanları “Allah’ın nimetlerini hatırlamaya ve yeryüzünde fesat çıkarmamaya”⁶⁸ davet eder.

Allah çalışmanın kendi başına bir amaç olmadığını, dolayısıyla çalışmanın insanı ibadetten alıkoymaması gerektiğini, “onlar, ne ticaret ne de alışveriş kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoyamadığı insanlardır”⁶⁹ ifadesiyle mü’minler üzerinden anlatırken, “inkar edenlerin amellerinin ıssız çöllerdeki serap gibi olduğunu”⁷⁰ belirtir. Yine Cuma suresinde, “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı zaman,

⁶⁴ 42/Şura, 38

⁶⁵ 10/Yunus, 67

⁶⁶ 8/Enfal, 28

⁶⁷ 7/A’raf, 74

⁶⁸ 7/A’raf, 74

⁶⁹ 24/Nur, 37

⁷⁰ 24/Nur, 39

hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır”⁷¹ buyrulur. Ayette geçen “sa’y” kelimesi amel anlamındadır.⁷² İbadetin çalışmaya önceliği bir kere daha vurgulanır. Çünkü “Allah’ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁷³ Bu sebeple sırf maddi zenginlik de Allah yanında bir değer taşımaz. Allah kendisine isyanla beslenen bir zenginliğin tehlikelerine, biri diğerinden daha zengin iki bağ sahibinin hikayesiyle⁷⁴ işaret eder. Allah’a şirk koşan daha zengin kişi sonunda servetini kaybetmektedir. Burada tehlike olan bizzat zenginlik değil, Allah’ın çizgisinden sapan zenginliktir. Nitekim Kur’an “mütref”, yani refahtan azmış zenginlerin olumsuz durumlarına dikkat çeker.⁷⁵

Zenginlik, güç kazanmak gibi bir çok sebeplerden dolayı arzu edilir. Bu sebeplerden biri de rızık endişesi çekmeme isteğidir. Kur’an-ı Kerim, insanların rızık endişesi karşısında öncelikle, “ Siz Allah’ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah’ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allah katında arayın. O’na kulluk edin ve O’na şükredin. Ancak O’na döndürüleceksiniz”⁷⁶ buyurarak, Allah’tan başka hiçbir varlığın rızık veremeyeceğini, o halde rızık verecek olana ibadet edilmesi gerektiğini vurguluyor. Bu, rızık için çalışan

⁷¹ 62/Cum’a, 9

⁷² Fahreddin Er-Razi, Tefsir-i Kebir, Çev. Komisyon, c. 21, Ankara, Akçağ Yay., 1995, s. 486

⁷³ 62/Cum’a, 11

⁷⁴ 18/Kehf, 32-42

⁷⁵ Mesela bkz. 17/İsra, 16 ve 23/Mü’minun, 64

insanın unutmaması gereken bir husustur. Ayrıca, “Allah’a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun. Hayır! Yalnız Allah’a kulluk et ve şükredenlerden ol”⁷⁷ demek suretiyle, Allah’a ortak koşanların işlerinin boşa gideceğini ifade eder. Her şeyde olduğu gibi rızık üzerinde de tek otorite Allah’tır. O, “rızkı dilediğine bol verir, dilediğine daraltır.”⁷⁸ Allah, “kimine kiminden daha bol rızık vererek”⁷⁹ bir farklılaşma öngörmüş ve bunun fonksiyonelliğine “dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık”⁸⁰ buyurarak dikkat çekmiştir. Yani rızık dolayımıyla gelen bu farklılıklar, çalışma hayatında fonksiyonel bir anlam taşır.

Çalışma hayatında daha önce belirttiğimiz Allah’a ve Rasülüne itaatsizlik, yani çalışmayı ibadete dönüştürmenin yolunu kapatmak, bir başka deyişle ameli, salih olmaktan çıkarmak, birtakım sapmaları beraberinde getirecektir. Kur’an, bu noktada birçok tehlikelere dikkat çeker.

Öncelikle Allah “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan yollar olması müstesna, mallarınızı bâtil yollarla aranızda yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.”⁸¹ buyurarak, çalışma hayatında genel bir ilkeye dikkat çeker. Hiçbir insan yaptığı işte batıl yollarla başkasının hakkını çiğnemeyecektir. Mesela, hırsızlık batıl (helal olmayan)

⁷⁶ 29/Ankebut, 17

⁷⁷ 39/Zümer, 65-66

⁷⁸ 17/İsra, 30

⁷⁹ 16/Nahl, 71

⁸⁰ 43/Zuhruf, 32

⁸¹ 4/Nisa, 29

yolla mal edinmektir. İlginç olan nokta, hırsızlık da çalışmayı gerektirdiği halde, bu çalışma sonucu elde edilen menfaatin haram kılınmış olmasıdır. Bu açıdan çalışma konusu olan hususun da, Allah'ın rızası ile Allah'a kulluk (ibadet) ile uyum içinde olması gerekir. Nitekim hırsızlığı Kur'an, "haksız davranış"⁸² olarak niteler. Kur'an'ın anlayışında çalışmayı değerli kılan, Allah'ın rızasına muvafık olmasıdır. Çalışma hayatında haksız servet edinmenin bir başka tarzı da faizdir. Gerçekten faiz Kur'an'ın en sert ifadelerle yerdiği bir olgudur. "Faizle uğraşanlar, Allah ve Rasülüne harp açan kimse-ler"⁸³ olarak nitelendirilirler. Faizle alım-satımı aynı sayan zihniyete karşı Allah, ısrarla bunların farklılıklarını ifade ederek faizin haram (batıl), alış-verişin helal olduğunu⁸⁴ belirtir.

Çalışma hayatında ölçü ve tartıda eksiklik yapmak da, insanlar arasında malları haksız yere yemenin bir yoludur. Allah, "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka Tanrı yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın..."⁸⁵ buyurur. Burada öncelikle kulluğun ve tek Allah'ın vurgulanması dikkati çekmektedir. Bir anlamda ölçü ve tartıda eksiklik yapmanın, kulluk (ibadet) ile çelişkisi işaret edilmektedir. Nitekim ilerideki ayette, "Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu

⁸² 5/Maide, 39

⁸³ 2/Bakara, 279

⁸⁴ 2/Bakara, 275

⁸⁵ 11/Hud, 84

ve çok akıllısın”⁸⁶ şeklinde, müşriklerin Hz. Hud’un ölçü ve tartı ile ilgili tutumunu namazına (ibadetine) bağlamaları, müşriklerle mü’minlerin çalışma-ibadet ilişkisinde durdukları konumu göstermesi açısından ilginçtir. Çalışma hayatında da ibadet şuuruyla hareket edilmesi, insanların kendilerini saptamalardan koruyacağını göstermektedir. Çalışma hayatını dumura uğratan bir diğer şey de rüşvettir. Kur’an, “mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hakimlere vermeyin.”⁸⁷ ifadesiyle, rüşvetin bir haksızlık olduğunu belirtir.

Allah Teala borçlarla ilgili olarak da bazı ilkeler getirir. “borçların yazılması”⁸⁸, “Allah için borç vermek”⁸⁹ ve “borçluya mühlet tanımak”⁹⁰ bunlardandır. Allah, borçluya mühlet vermekten bahsederken, “eğer anlarsanız bunu sadakaya saymak sizin için daha hayırlıdır”⁹¹ ifadesiyle, ibadet ve çalışma hayatının iç içeliğini bir daha belirtirken sadakaya da vurgu yapar. Yeri gelmişken, zekatın çalışma hayatına olumlu katkısından da bahsetmek gerekir. Zekat ibadeti paranın çalışma hayatına katılması demektir. Zira zekat sermayeden alındığı için, çalışmayan para azalacağından, yatırıma, üretime dolayısıyla çalışma hayatına katılacaktır.

⁸⁶ 11/Hud, 87

⁸⁷ 2/Bakara, 188

⁸⁸ 2/Bakara, 282

⁸⁹ 2/Bakara, 245

⁹⁰ 2/Bakara, 280

⁹¹ 2/Bakara, 280

Kur'an, çalışma hayatında harcamalar noktasında şu tehlikelere de dikkat çeker. Öncelikle "Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınadır, kaybettiklerinin hasretini çeker durursun"⁹² buyrulur, harcamalarda orta yol tutturulmasını ister. Bu, aynı zamanda cimrilik ve savurganlıktan aynı oranda kaçınılması gerektiğini ifade eder. İnsanlar, cimrilik yaparak "Allah'ın lütfundan verdiğini gizlerken"⁹³, savurganlar, "şeytanın dostları"⁹⁴ olmuşlardır. Kişi itidalli olmalı ve Allah yolunda malını harcamalıdır. Kur'an bunu müttakilerin özelliklerini sayarken belirtir; onlar gayba inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar."⁹⁵ "Allah yolunda harcamak" deyimi, harcamanın da bir ilkedan bağımsız değil, bir değere bağlı olarak yapılması gerektiğinin ifadesidir. Bu çerçevede mü'min, "mallarında isteyene ve mahrum kalmışa belli bir hak tanıyacak"⁹⁶, yani yoksullara, yetimlere verecektir. Mala düşkünlüğü kınayan Kur'an, bunun insanlara çekici kılındığını fakat geçici bir özellik taşıdığını, daha iyisinin ise Cennet olduğunu belirtir.⁹⁷ Ayrıca servet yığmanın kötü akibetine işaret eder.⁹⁸ Fakat bu, asla ruhbanlık anlamına gelmez. Çünkü tam bir ruhbanlık; dünyanın harap olması, ekinin ve neslin kesilmesi neticesini doğurur. Taat, muhab-

⁹² 17/İsra, 29

⁹³ 4/Nisa, 37

⁹⁴ 17/İsra , 27

⁹⁵ 2/Bakara, 3

⁹⁶ 70/Mearic, 24-25

⁹⁷ 3/Al-i İmran, 14-15

⁹⁸ 9/Tevbe, 34

bet ve marifetle beraber ruhbanlığı terk etmek ise, dünya ve ahireti kazanmaya yardım eder.⁹⁹

Kur'an-ı Kerim açısından çalışmak, sadece ticaret ve rızık temin etmekten ibaret değildir. "Akletmek", "tefekür etmek" de entelektüel faaliyetlere yönelik çalışmalardır. Kur'an, bu kelimeleri fiil halinde kullanarak hem sürekliliğini vurgular, hem de çalışmanın daha deruni ve başat unsuru olan entelektüel çalışmaya vurgu yapar. Kısaca Kur'an açısından, entelektüel faaliyetler de çalışma kapsamı içerisine girer.

Kur'an'a göre, bizi Allah'a yaklaştıracak olan imandan sonra iyi ve yararlı olan yapıp etmelerdir. Nitekim Allah, "sizi bize yaklaştıracak olan, ne zenginliğiniz ne de çocuklarınızdır; yalnızca iman edip doğru ve yararlı işler yapanlar bize yakın olabilirler..."¹⁰⁰ buyurur. Fakat Kur'an, bu yapıp etmelerin ibadete dönüştürülmesini ister. Bu da, çalışmaya ve onun mahsulüne kendinden menkul bir değer atfetmeden, yapıp etmeleri Allah'ın rızasına uygun kılmakla mümkün olur.

⁹⁹ İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Çev. B. Karlığa-B. Çetiner, c. 6, İst., Çağrı Yay., 1989, s. 2939

¹⁰⁰ 34/Sebe', 37